

Język liturgiczny słowiańskich Kościołów prawosławnych. Stanowisko wiernych Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w sprawie języka liturgicznego

ks. Tomasz Stempa

Prawosławne Seminarium Duchowne w Warszawie
Polska
stempa_t@poczta.onet.pl

Fr. Tomasz Stempa, *Liturgical language of the Eastern Slavonic Orthodox Churches. The Position of The Polish Autocephalous Orthodox Church's Faithful Concerning Liturgical Language*, Elpis, 18 2016: 113-120.

Abstract: The analysis of collected materials from the life of the Slavic Orthodox Churches indicates, that in some cases Church Slavonic language is no longer a current or justifiable liturgical language.

Bilingualism was introduced or Church Slavonic language was replaced by national languages.

A closer investigation into the liturgical language situation in Orthodox Churches reveals that the topicality and the validity of using Church Slavonic language as a liturgical language depends on a few factors. As in the case of the non-canonical Orthodox Churches in Macedonia and Ukraine, the Church Slavonic language has been replaced by national languages for nationalistic reasons.

In the case of Bulgaria and Serbia, the main factor that has influenced this change is treating Orthodox Church as a national church. In Eastern Slavonic Orthodox Churches (Belarus, Poland and Russia), changing the liturgical language has occurred at a slow pace. The history of churches in XIX and XXI century, the temper and character of Eastern Slavs have had an influence on this. In this case, the biggest opponent of the Church Slavonic language is democracy in a broad sense. Orthodox Christians in Poland still want to pray in the Church Slavonic language.

It is worth mentioning, that in churches, where the national language is used, Church Slavonic language has not been completely removed from liturgical life. Bilingualism of liturgical languages is common and in some cases, when the place is considered as backbone for the Orthodox Church, reversion to Church Slavonic language has been noted (Serbia, Bulgaria)

Streszczenie: Analiza zebranych materiałów z życia Słowiańskich Kościołów prawosławnych, pokazuje, że w niektórych przypadkach język cs. nie jest już aktualnym i zasadnym językiem liturgicznym. Już dawno wprowadzony został bilingwizm lub też język cs. wyparty został przez języki narodowe.

Wnikliwa obserwacja sytuacji językowo-liturgicznej w słowiańskich Kościołach prawosławnych pokazuje, że aktualność i zasadność użycia języka cs. jako języka liturgicznego, zależy od kilku czynników. Tak jak w przypadku niekanonicznych Kościołów prawosławnych w Macedonii i na Ukrainie, język cs. zostaje zastąpiony językiem narodowym z powodów czysto nacjonalistycznych. W przypadku Bułgarii i Serbii, czynnikiem wpływającym na zmianę jest traktowanie Kościoła prawosławnego, jako Kościoła narodowego. W przypadku wschodnich, Słowiańskich Kościołów prawosławnych (Białoruś, Polska, Rosja) zmiana językowo-liturgiczna odbywa się najwolniej. Wpływa na to historia Kościołów z okresu XIX i XXI w., temperament i usposobienie Słowian wschodnich. W tym przypadku największym przeciwnikiem języka cs. jest szeroko pojmowana demokracja. Wierni Kościoła prawosławnego w Polsce nadal chcą modlić się w języku cerkiewnosłowiańskim.

Warto jest też wspomnieć o tym, że w Kościołach, w których funkcjonuje już język narodowy, język cs. nie został całkowicie wyparty z życia liturgicznego. Powszechny jest bilingwizm językowo-liturgiczny, a w niektórych przypadkach, w szczególności w miejscach z ostoją prawosławia, obserwowany jest powrót do języka cs. (Serbia, Bułgaria).

Keywords: liturgical language, church Slavonic language, the change of liturgical language, validity of liturgical language

Słowa kluczowe: język liturgiczny, język cerkiewnosłowiański, aktualność języka liturgicznego, zmiana języka liturgicznego

Idea powstania artykułu jest zaprezentowanie danych statystycznych, które powstały przy pisaniu rozprawy doktorskiej pt. *Aktualność i zasadność użycia języka cerkiewnosłowiańskiego, jako języka liturgicznego w wybranych słowiańskich Kościołach prawosławnych. Stanowisko wiernych Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w sprawie języka liturgicznego.*

Celem rozprawy było rozwinięcie zagadnienia i jego interpretacja w świetle wydarzeń historycznych. Poprzez opis sytuacji językowej w wybranych słowiańskich Kościołach prawosławnych, starałem się określić rzeczywistość, jaka miała miejsce i wpływała na wybór języka liturgicznego

oraz jak wygląda ona obecnie. Analiza sytuacji językowej w poszczególnych Kościołach, pozwoli wyjaśnić zjawiska, które zachodzą w PAKP. Dzięki analizie przyczynowo skutkowej, starałem się określić sytuacje, jakie mogą nastąpić w sferze życia liturgicznego wiernych Polskiego Kościoła Prawosławnego.

Badania zostały przeprowadzone w 2012 r. wśród wiernych, za pomocą formularza ankiety, w różnych kategoriach wiekowych, różnych miejscach zamieszkania; wsiach i miastach ludności zamieszkałej w skupisku oraz mniejszości, a także różnych regionach Polski. Ankieta wśród osób starszych, przeprowadzona zostanie za pomocą kwe-

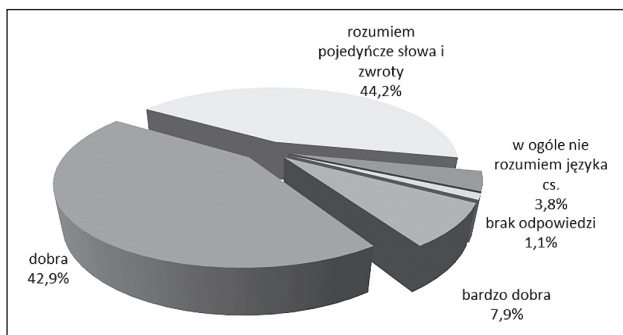
stionariuszy, natomiast wśród ludzi młodszych, posługujących się Internetem, za pomocą formularza on-line. Udział w badaniu wzięło 787 osób.

Wnioski badań empirycznych (elementy wybrane).

Pytania w ankiecie były podzielone na zagadnienia, które zaprezentuję w kilku punktach.

a) Stopień znajomości języka cs.

Wykres 1. Znajomość języka cerkiewnosłowiańskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników uzyskanych z ankiet

Najwięcej osób spośród badanych ankietowanych, oceniło znajomość języka cs. na poziomie rozumienia pojedynczych słów i zwrotów (44,2%). Dobłą znajomość języka wybrało 42,9%. Bardzo dobrą znajomość języka posiada 7,9%, natomiast w ogóle nie rozumie języka cs. 3,8% respondentów.

Znajomość języków słowiańskich ułatwia rozumienie języka cs. Poziom wykształcenia oraz aktywność liturgiczna wpływa bardzo korzystnie na stopień znajomości języka cs. Widoczne są również efekty wprowadzenia do programu nauczania religii prawosławnej z nauki tego języka.

Poczucie przynależności narodowej lub etnicznej nie wpływa na pogłębianie znajomości języka cs.

Aż 29,9% respondentów nigdy nie uczyło się języka cs. Są to osoby, z kategorii wiekowej 45-65 oraz 66 lat i więcej, które nie miały możliwości nauki języka w szkole lub punkcie katechetycznym.

Świadczy to o niewłaściwym sposobie realizowania programu nauczania religii, poprzez duchownych lub katechetów prowadzących zajęcia w szkole i punktach katechetycznych. 52 osoby, mieszkające w skupisku, i będące w wieku, który obejmował program nauczania religii w szkole, nigdy nie uczyły się języka cs.

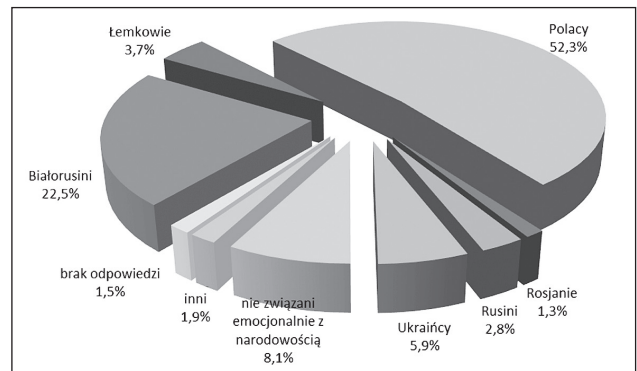
Przy poznawaniu niezrozumiałych słów i zwrotów, badani respondenci najczęściej pytają znajomych, rodziców, osoby starsze (29,3%), do słownika sięga 19,8% ankietowanych, duchownego lub katechetę pyta 10,8%. Powyższe opcje łączy 9,5% respondentów i aż 30,7% w ogóle nie stara się poznać znaczenia niezrozumiałych słów.

Badania dowiodły, że mało osób korzysta w tej kwestii

z pomocy duchownego lub katechety, co świadczy o braku zaufania do duchownych i nauczycieli lub niewłaściwych relacjach.

b) Poczucie przynależności narodowej.

Wykres 2. Deklarowana przynależność narodowa lub etniczna

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników uzyskanych z ankiet

Spśród ankietowanych, najwięcej osób czuje się Polakami, którzy stanowią 52,3% respondentów. Z Białorusinami utożsamia się 22,5% badanych. Są to jedyne grupy narodowe, posiadające dwucyfrowy wynik. Emocjonalnie związanym z jakąkolwiek grupą narodową lub etniczną nie czuje się 8,1% badanych respondentów. Jest to specyficzne zjawisko wśród prawosławnych, które może pokazywać stan przejściowy tej społeczności od czucia się związanym emocjonalnie z którąkolwiek mniejszością narodową lub etniczną, poprzez brak poczucia przynależności, do czucia się Polakiem. Badania pokazują, że to zjawisko nie zagraża językowi cs.

Pod względem ilościowym Polacy stanowią drugą grupę znającą język cs. na poziomie bardzo dobrym.

c) Znajomość innych języków słowiańskich.

Wyniki pokazują, że znajomość języków słowiańskich, zdecydowanie wpływa na znajomość i rozumienie języka cs. Największą pomoc w zakresie nauki i znajomości języka cs. niesie znajomość kilku języków słowiańskich. Najpopularniejszym językiem narodowym i zarazem etnicznym, jest język białoruski, który zna 22,7% respondentów. Bardzo dużo, bo aż 28% badanych nie zna żadnego innego języka słowiańskiego poza polskim.

d) Stosunek do aktualnego oraz potencjalnego języka liturgicznego.

Dane z przeprowadzonej ankiety pokazują, że 66,1% respondentów uważa, że w cerkwi można modlić się w innym języku niż cerkiewnosłowiański, 21,1% sądzi, że nie można i aż 12,2% nie ma zdania

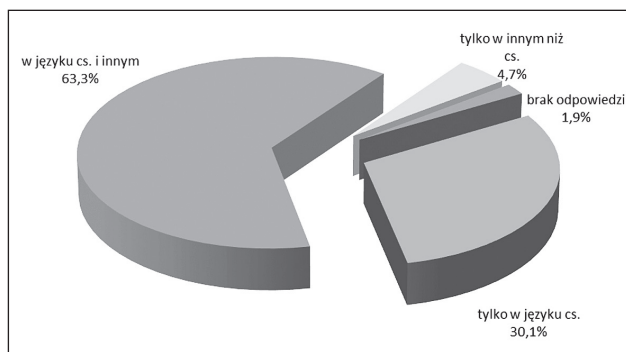
Najwięcej spośród badanych respondentów sądzi, iż modlitwa w innym języku niż cs. jest dopuszczalna

(31,1%). Świadczy to o dużej tolerancji dla tych, którzy chcieliby modlić się w innym języku niż cs. Tylko 15,4% uważa modlitwę w innym języku niż cs., za konieczną ze względu na nieznaną lub małą znajomość języka cerkiewnosłowiańskiego.

Są też osoby, które modlitwę w cerkwi w innym języku niż cs. uważają za niezgodną z nauką cerkwi (4,8%).

Spośród badanych respondentów 237 osób, chce, aby nabożeństwa były odprawiane tylko w języku cerkiewnosłowiańskim, 498 - częściowo w języku cerkiewnosłowiańskim i częściowo w innym, 37 - tylko w innym niż cerkiewnosłowiański.

Wykres 3. Stosunek respondentów do jednorodności i dualności językowo-liturgicznej

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników uzyskanych z ankiet

43,7% badanych, wraz z językiem cs. chce używać języka polskiego, natomiast 29,5% nie chce dualności językowo-liturgicznej.

Respondenci, którzy chcą modlić się w innym języku niż cs. w 46,8% preferują język polski.

Należy pamiętać, że wyniki badań zawsze należy odnosić do regionu, w którym zostały przeprowadzone i do jakiej społeczności są skierowane. Modlitwę w cerkwi w innym języku niż cs. należy zaproponować a nie narzucać.

e) Aktywność liturgiczna.

Wśród uczestników badania 57,5% uczęszcza na nabożeństwa cztery razy w miesiącu i częściej. Świadczy to o dużej aktywności liturgicznej, a wynik badania jest prawdziwie miarodajny, ponieważ zdanie w sprawie języka liturgicznego przedstawiają ci, którym ta problematyka jest najbliższa.

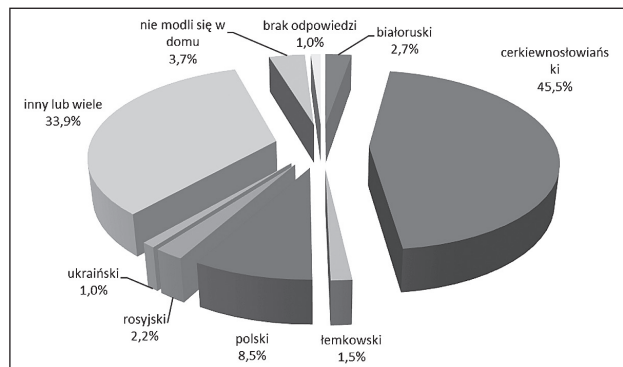
Najlepsza znajomość języka cs. jest wśród aktywnych liturgicznie. To właśnie oni najmniej pragną i odczuwają potrzebę zmiany języka liturgicznego.

f) Język modlitwy indywidualnej.

Z badań wynika, iż do modlitwy indywidualnej, 33,9% respondentów wykorzystuje kilka języków lub używa innego, niż były podane w formularzu ankiety. Do innych języków zaklasyfikowane zostały: grecki, serbski, węgierski i gwara.

W tym języku indywidualnie modli się 45,5% badanych respondentów. Kolejnym, co do częstości użycia językiem jest język polski, w którym modli się 8,5% badanych ankietowanych. Tylko Rosjanie nie używają do modlitwy indywidualnej swojego języka narodowego.

Wykres 4. Język modlitwy indywidualnej

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników uzyskanych z ankiet

Największą popularnością cieszy się język cs. W tym języku indywidualnie modli się 45,5% badanych respondentów. Kolejnym, co do częstości użycia językiem jest język polski, w którym modli się 8,5% badanych ankietowanych. Tylko Rosjanie nie używają do modlitwy indywidualnej swojego języka narodowego.

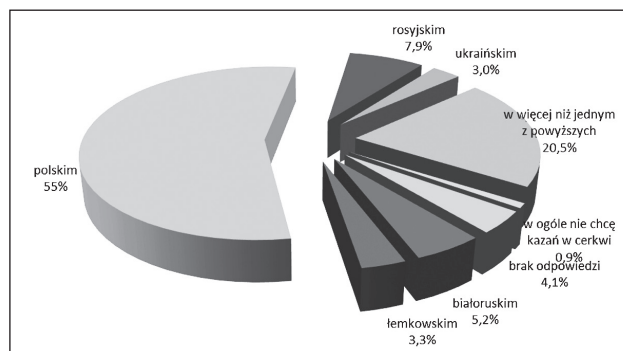
g) Dostojeństwo języków liturgicznych.

Najdostojniejszym językiem liturgicznym jest język cs., który wybrany został przez 69,9% badanych ankietowanych. Język polski zaznaczyło tylko 5,7% uczestników ankiety.

h) Preferowany język kazań.

Wyniki ankiety pokazują, iż 55% respondentów chce, aby kazania były głoszone w języku polskim. Jest to grupa ludzi, która ze względu na nieznaną języków słowiańskich, w których są głoszone kazania, preferuje język polski.

Wykres 5. Preferowany język kazań badanych respondentów

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników uzyskanych z ankiet

Aż 20,5% ankietowanych chce słuchać kazań w różnych językach. Jak pokazują wyniki badania, najpopular-

niejszym językiem słowiańskim jest rosyjski (preferowany przez 7,9% respondentów), białoruski (3,2%), łemkowski (3,3%), ukraiński (3,0%).

Wśród badanych ankietowanych znalazły się również osoby, które nie chcą kazań w cerkwi (0,9%). Problemem jest zapewne niepoprawność języka, który jest używany do kazania lub też po prostu jego treść.

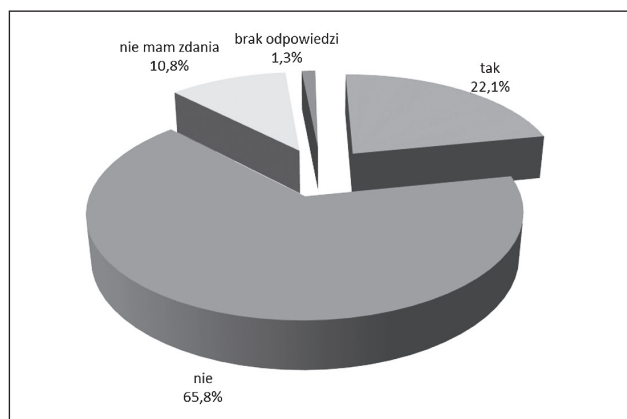
Duża część duchowieństwa nie posługuje się literackim językiem rosyjskim. Najczęściej jest to zlepek kilku języków słowiańskich z wykorzystaniem gwar lokalnych oraz języka polskiego. Nie jest to niezrozumiały język dla poszczególnych społeczności lokalnych, ani nie można też powiedzieć, że w cerkwiach do kazań używa się języka rosyjskiego. Gdyby faktycznie był używany język literacki z pewnością kazania takie stałyby się jeszcze bardziej niezrozumiałe. Przeszkodą w głoszeniu kazań w językach mniejszości narodowych i etnicznych jest brakiem słownictwa teologicznego. W tym przypadku naturalnym staje się zapożyczanie terminów i zwrotów z innych języków np. rosyjskiego lub cs.

i) Odczucie potrzeby zmiany tradycyjnego języka liturgicznego.

Potrzebę zmiany języka liturgicznego odczuwają ci, których z jakichś powodów nie zadowala dotychczasowy język. Najczęstszą przyczyną podawaną przez osoby już uczęszczające na nabożeństwa w języku polskim oraz osoby biorące udział w nabożeństwach w języku cs., jest niezrozumiałość języka cs. Należy zaznaczyć, że potrzeba jest tylko odczuciem konieczności zmiany języka liturgicznego, a nie pragnieniem jego zmiany.

Potrzebę zmiany języka liturgicznego odczuwa 22,1% badanych respondentów 65,8% wiernych nie odczuwa takiej potrzeby.

Wykres 6. Odczucie potrzeby zmiany języka liturgicznego

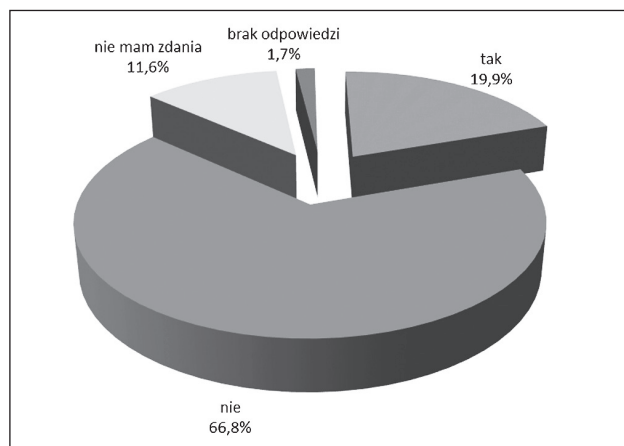
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników uzyskanych z ankiet

j) Pragnienie zmiany języka liturgicznego.

Nie ma dużej dysproporcji, pomiędzy odczuciem potrzeby a pragnieniem zmiany języka liturgicznego. Różnica

pomiędzy osobami odczuwającymi potrzebę a pragnącymi zmiany wynosi 2,2%. Oznacza to, że liczba respondentów realnie pragnących zmiany jest niższa o 17 osób niż wśród osób odczuwających potrzebę zmiany w sferze języka liturgicznego.

Wykres 7. Pragnienie zmiany języka cerkiewnosłowiańskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników uzyskanych z ankiet

Zakończenie

Szukając odpowiedzi na temat aktualności i zasadności użycia języka cerkiewnosłowiańskiego, jako aktualnego języka liturgicznego, należy zwrócić uwagę na kilka aspektów.

Pierwszym z nich jest cel, dla którego został stworzony język cs. Celem jego stworzenia było głoszenie słowa Bożego wśród Słowian w najbardziej zrozumiałym dla nich języku. W IX wieku Słowianie nie znali żadnego z dotychczasowych języków liturgicznych, dlatego też na prośbę księcia Rościśława, św. Bracia Cyryl i Metody¹ udają się na Morawy, aby tam głosić naukę Zmartwychwstałego Jezusa Chrystusa w języku dla nich zrozumiałym. W tym celu opracowują oni alfabet glagolicki² a następnie cyrylicy³, które miały służyć jako pisemna forma przekazywania prawd wiary chrześcijańskiej oraz słowna forma oddawania czci Bogu.

¹ Cz. Bartula, *Cyryl i Metody – ich dziedzictwo*, w: *Dziedzictwo misji słowiańskiej Cyryla i Metodego*. Materiały sesji naukowej w WSP w Kielcach, 4-5 XII 1985, red. Czesław Bartula, Kielce 1988, s. 7-13; L. Górka, *Wykaz ważniejszej literatury cyrylo-metodiańskiej*, w: *Cyryl i Metody. Apostołowie i Nauczyciele Słowian. Studia i dokumenty*, t.2: *Dokumenty*, red. Jan Sergiusz Gajek MIC, Leonard Górka SVD, Lublin 1991, KUL, s. 275-282.

² Zob. A. Turilov, *Glagolica – hasło* w: „*Pravoslavnaja Enciklopedija*”, Moskwa 2006, T. XI, s. 538; T. Rott-Zebrowski, *O pochodzeniu glagolicy*, Lublin 1983, s. 34; V. Jagic, *Glagolicheskoe pismo*, Petersburg 1911, s. 51-230; I. Ohijenko, *Istorija cerkovno-slovianskoho jazyka*, Warszawa 1927 t. II, s. 79.

³ Zob. M. Kulik, *Ewolucja pisma cyrylicy na Rusi XIV – XVI w.*, Warszawa 1999, s. 20; . L. Moszyński, *Wstęp do filologii słowiańskiej*, Warszawa 2006, s. 17-32.

Bardzo ważnym jest tutaj czynnik powstawania słownictwa teologicznego. Słownictwo powstało nie tylko na bazie słowiańskiego dialektu Słowian południowych, ale zawierało ono bardzo dużo słów lub kalek słowotwórczych, pochodzących z języka greckiego, hebrajskiego i łaciny⁴. Ten element obcojęzyczny od razu określa charakter języka scs. Tak, więc nie był to język, którym, na co dzień posługiwali się Słowianie i bez jakiegokolwiek przygotowania nie był on wprost zrozumiały wśród katechumenów lub neofitów.

Oczywistym jest fakt, że język scs. był bardziej zrozumiały przez Słowian w IX w., niż język cs. jest zrozumiały przez Słowian w wieku XXI.

Jak podaje T. Mironova, język cs. oraz inne języki słowiańskie mają wspólne ok 70% słownictwa⁵. Podobnie zapewne, choć w niższym odsetku, jest też z językiem białoruskim, bułgarskim, macedońskim, polskim, serbskim, ukraińskim i innymi językami słowiańskimi, w których bazą językową był język prasłowiański. Ucząc się jakiegokolwiek języka słowiańskiego zauważamy, że bardzo wiele słów ma podobne znaczenie lub uległo jakimś procesom językowym, które w pewnym stopniu zmieniają brzmienie danego słowa.

Nie da się poznać języka bez pogłębiania wiedzy na jego temat i poznawania niezrozumiałych słów. Tak, więc, takie samo wyzwanie mieli chrześcijanie słowiańscy w IX w. i mają w wieku XXI.

Nieznajomość języka cs. jest tylko wygodną wymówką do tego, aby zamienić dotychczasowy język liturgiczny na język bardziej zrozumiały, a najczęściej narodowy.

Trzeba mieć świadomość, że liturgiczny język słowiański nigdy nie był językiem mówionym, a zawsze był to język liturgiczny. Był on pozbawiony elementów świeckich i nigdy takowych nie przyswajał. Jego celem było oddawanie czci Bogu oraz głoszenie słowa Bożego, a nie używanie do komunikacji międzyludzkiej czy też codziennych rozmów.

Kolejnym aspektem aktualności języka cs. jest odpowiedź na pytanie, dlaczego zaczęto zamieniać język cs. językiem narodowym? Odpowiedź na to pytanie daje fakt nadawania autokefalii Kościołom lokalnym. Wraz z wyodrębnianiem się poszczególnych państw i formowaniem granic państwowych, dany Kościół lokalny był uznawany za Kościół narodowy. Z biegiem czasu przyswajał on elementy narodowe, spośród których głównym elementem był język narodowy. Warto jest zaznaczyć, że ten element najwcześniej zaczął się realizować wśród Słowian południowych (Serbia, Bułgaria, Macedonia)⁶.

Silne dążenia nacjonalistyczne również wywierają wpływ na zmianę języka liturgicznego, poprzez zastąpienie

go językiem narodowym (przykład niekanonicznego Kościoła prawosławnego Kijowskiego Patriarchatu-Ukraina)⁷.

Analiza zebranych materiałów z życia Słowiańskich Kościołów prawosławnych, pokazuje, że w niektórych przypadkach język cs. nie jest już aktualnym i zasadnym językiem liturgicznym. Już dawno wprowadzony został bilingwizm lub też język cs. wyparty został przez języki narodowe⁸.

W obliczu dyskusji, która narodziła się wśród prawosławnych Słowian północnych (II poł. XIX w.), za główny argument przeciwko językowi cs. uważana jest jego niezrozumiałość. Z niej narodziło się szereg argumentów potwierdzających tą tezę, które z kolei dały początek kontrargumentom wystawianym przez obrońców języka. Obserwując dyskusje, które toczyły się zarówno w kręgu klerykalnym jak i laickim, widzimy, że nie wnoszą one nic co by wpływało na zmianę tradycji językowo-liturgicznej. Dzięki sygnalizacji problemu, zostały poczynione starania oraz dokonano tłumaczeń ksiąg liturgicznych na języki narodowe⁹.

Największą przyczyną niezrozumiałości języka cs. jest jego nieuczenie się i niechęć do poznawania niezrozumiałych słów i zwrotów. Dzięki wprowadzeniu zajęć z nauczania języka cs. do programu nauczania religii w szkole, wśród młodego pokolenia, widoczne jest pewnego rodzaju językowe ożywienie. Młodzież chętniej uczy się języka i stanowczo przeciwstawia się zamianie języka cs. na inny. Język ten staje się zrozumiałym dla tych wszystkich, którzy pragną go poznać. To, że język cs. zostanie zamieniony językiem narodowym, nie sprawi, że ten drugi będzie bardziej zrozumiałym. Każda z dyscyplin naukowych posiada swoje słownictwo i bez najmniejszego laik nie jest w stanie swobodnie się poruszać. Bez skupienia i rozumienia symbolicznych czynności liturgicznych nie jest też możliwym pojmowanie języka liturgii.

Treść nabożeństwa jest zawsze poezją, z której człowiek zapamiętuje pojedyncze elementy lub stara się wychwycić zasadniczą ideę. Każdy kto zna teologię, chociażby na podstawowym poziomie, zawsze jest w stanie wychwycić istotę danego utworu liturgicznego. Najważniejszym czynnikiem jest tutaj ludzka chęć.

Kościół powinien dać też możliwość uczenia się języka cs. osobom starszym, które nigdy nie uczyły się języka w szkole lub punkcie katechetycznym.

Jeśli program nauczania języka cs. nie będzie sumiennie realizowany przez katechetów i duchownych w szkole

⁷ A. Kliushev i A. Glushhenko, *Problemy bogoslužebnago jazyka v Ukrainie*, wykład z konferencji, *Słowiański mir: obshhnost' i mnogoobraziye*, Kolomna, 22-24 maja 2007;

⁸ F. Ludogovski, *Cerkovnoslovianskij i nacionalnyje literaturnyje jazyki v slovianskih pravoslavnyh cerkvah v konce XX i XXI v. w: Literaturnyje jazyki v kontekstie kultury slavian*, Mińsk 2008, s. 58.

⁹ Zob: *Konsomolskaja prawda* z dnia 13 maja 2008r, za: <http://www.kp.ru/daily/24096/324719/> z dnia 23.01.2011; I. Lambertsen, *Orthodox England on the 'net, liturgica*, za: <http://orthodoxengland.org.uk/zliturgics.htm> z dnia 23.02.2011; C. Lopez, *Acathistes et offices orthodoxes*, za: <http://acathistes-et-offices-orthodoxes.blogspot.com/> z dnia 23.02.2011; *Reshenija na Chetvrtija Crkovno-Naroden Sbor* (2-4 lipca 1997r.) za: <http://bulch.tripod.com/boc/reshenia.htm> z dnia 23.01.2011.

⁴ Zob. A. Szulc, *Leksykalne i słowotwórcze zróżnicowanie cerkiewnosłowiańskich psalterzy redakcji ruskiej z XI-XIX wieku.*, Część I: *Zróżnicowanie leksykalne*, Wydawnictwo TNT, Toruń 2000, 213 s.; A. Szulc, *Leksykalne i słowotwórcze zróżnicowanie cerkiewnosłowiańskich psalterzy redakcji ruskiej z XI-XIX wieku.* Część II: *Zróżnicowanie słowotwórcze*, Wydawnictwo UMK, Toruń 2001, 176 s.

⁵ T. Mironowa, *Cerkovnoslovianskij jazyk*, Moskwa 2005, s. 17.

⁶ D. Sysojev, *Jazyk cerkvi*, za: <http://lir-daniil.livejournal.com/12030.html> z dnia 23.01.2011

i punktach katechetycznych, to z pewnością za kilkanaście lat nie będzie on aktualnym i zasadnym językiem liturgicznym w żadnym ze wspomnianych Kościołów prawosławnych. Ta sytuacja odnosi się tylko do tych Kościołów, w których zamiana jeszcze nie miała miejsca a dyskusja nad językiem liturgicznym nadal trwa (Polska¹⁰, Rosja¹¹, Ukraina¹²).

Wyniki ankiety przeprowadzonej wśród wiernych PAKP pokazują, że język cs. nadal jest uważany za najdostojniejszy język liturgiczny. Sądzą tak też osoby, które w ogóle nie rozumieją języka cs. lub rozumieją pojedyncze słowa i zwroty. Świadczy to o szczególności tego języka i miejscu, które zajmuje w duchowości tych ludzi.

Największym przeciwnikiem języka cs. jest wszech-

¹⁰ Zob.: *Bogoslužebnyj jazyk*, „Voskresnoje Chtienije”, 1926, XLVII, s. 724-735; *Kak sozdavalis' sovremiennoje nam slavianskije bogoslužebnyje tiesty*: Voskresnoje Chtienije, 1935, ss. 226-233, 265-270, 280-289; *O cerkovno-bogoslužebnom jazykie*, „Pribavlenije k Cerkovnym Viedomostiam”, 1908, XXVI, XXVII, XXVIII, XXX; „Voskresnoje Chtienije”, 1930, III, s. 757; *Wzory pism cyrylickich X-XVII w.w.*, „Elpis” 1926, III, s. 233; „Elpis”, 1927, II, s. 55; „Elpis”, 1927, III, s. 33; *Istorija cerkovno-slovianskoj movi*, „Elpis”, 1931, V, s. 20; *Liublynski napysi 1418 roci*, „Elpis”, 1928, IV, s. 65; *Ukrainska vymova bogoslužbovoho tekstu v XVII vici*, „Elpis”, 1926, I, s. 11; *K voprosu ob ukrannizaciji bogoslužhenija*, „Voskresnoje Chtienije”, 1927, I, s. 5; „Voskresnoje Chtienije”, 1927, II, s. 18; „Voskresnoje Chtienije”, 1927, VIII, s. 110; *Nowočasnyj cerkovno-slovianskij pravopis*, „Elpis”, 1927, II, s. 16; *Znachenije cerkovno-slovianskogo jazyka dla pravoslavnogo bogoslužhenija*, „Cerkovnyj Viestnik”, 1957, VI, s. 27; *Mozhno li somnievatsia v blagotvoritelnoj roli slovianskogo jazyka v zhynni Pravoslavnih Slovianskih Cerkviej?*, „Cerkovnyj Viestnik”, 1974, V, s. 26; *Problema bogoslužebnogo jazyka (Iisus Christos i Apostoly o bogoslužebnii; Diejatielnost' sv. bratiev Kirilla i Miefodija)*, „Cerkovnyj Viestnik”, 1972, I, s. 22; *Problema bogoslužebnogo jazyka*, „Cerkovnyj Viestnik”, 1972, II, s. 10; *Problema bogoslužebnogo jazyka*, „Cerkovnyj Viestnik”, 1972, V, s. 11; *Problema bogoslužebnogo jazyka w: Cerkovnyj Viestnik*, 1972, VIII, s. 20; *Wielikije dielo swiatych bratiew*, „Zhurnal Moskovskoj Patriarii”, 1969, VI, s. 66; *Slovianskij tekst knig Novogo Zavieta*, „Zhurnal Moskovskoj Patriarii”, 1987, I, s. 68; „Zhurnal Moskovskoj Patriarii”, II, s. 66; *W zashchitu cerkovno-slovianskogo jazyka – jazyka naszych priedkov*, „Cerkovnyj Viestnik”, 1975, X, s. 12; *Polska średniowieczna i język starocerkiewnosłowiański*, „Przegląd Prawosławny”, 1994, V, s. 7; *Slovar maloponiatnyh slov*, „Kalendarz Prawosławny 1973”, s. 188; *Staroslovianskij jazyk nynieshnih liturgicheskikh knig*, „Cerkovnyj Viestnik”, 1988, VII-XII, 25; *Język liturgiczny Cerkwi*, „Tygodnik Polski - Tygodnik Podlaski”, 1991, VII-VIII, s. 12; „Tygodnik Polski – Tygodnik Podlaski”, 1991, X, s. 19; 30) „Cerkovnyj Viestnik”, 1993, VII, s. 5; *O języku modlitwy*, „Przegląd Prawosławny”, 1996, V, s. 8; *O języku Liturgii*, „Przegląd Prawosławny”, 1996, VI, s. 18; *Bronię cerkiewnosłowiańskiego*, „Przegląd Prawosławny”, 1996, VI, s. 18; „Przegląd Prawosławny”, 1996, VIII, s. 30; „Przegląd Prawosławny”, 1996, IX, s. 29; *Język, słowo i rytuał. Tekst o osobliwościach*, „Przegląd Prawosławny”, 1996, X, s. 27; *Język starobułgarski*, „Wiadomości PAKP”, 1973, III, s. 85; *Liturgia prawosławna w języku polskim*, „Wiadomości PAKP”, 1974, IV, s. 92; *Wzorem Cyryla i Metodego w: Przegląd Prawosławny*, 1999, VII, s. 14; *Liturgia po białorusku w: Przegląd Prawosławny*, 1999, II, 20, IV, s. 20; *Cerkiew i język*, „Przegląd Prawosławny”, 2000, XI, s. 34; *Temat numer jeden. O języku białoruskim w Cerkwi*, „Przegląd Prawosławny”, 2002, IX, s. 33; *Słownik terminologii cerkiewnej*, „Tygodnik Polski – Tygodnik Podlaski”, 1991, IV, s. 11; „Tygodnik Polski – Tygodnik Podlaski”, 1991, VII-VIII, s. 22; „Tygodnik Polski – Tygodnik Podlaski”, 1991, X, s. 9; *Canic' dar Boży. Prezentacja nowych religijnych przekładau*, „Przegląd Prawosławny”, 2005, V, s. 48; *Trudna sztuka przekładania*, „Przegląd Prawosławny” 1996, III, s. 15; *Czy będziemy się targować? Język kazań*, „Przegląd Prawosławny”, 2004, III, s. 25; *Czy będziemy się targować?*, „Przegląd Prawosławny”, 2004, V, s. 41; *Cerkiewnosłowiański – żywy język w kontaktach z Bogiem*, „Przegląd Prawosławny”, 2005, IV, s. 31.

¹¹ M. Balashov, *Jazyk bogoslužhenija, Iz istorii cerkovnoj diskusii v Rossii*, „Kontinent” nr 98, Paryż-Moskwa 1998, s. 71.

¹² A. Kliushev i A. Glushhenko, *dz. cyt.*

obecna fala demokratyzacji, która w pewien sposób stara się wedrzeć w struktury Kościoła. Chęć decydowania w sprawach losów państwa, odbija się również w chęci decydowania w sprawach Kościoła. Zmiany języka, w przypadku PAKP, najbardziej pragną i to z niewiadomych przyczyn, ludzie wykształceni, aktywni liturgicznie i znający język cs. na poziomie dobrym i bardzo dobrym. Z pewnością sama zmiana języka liturgicznego była by tylko procesem, który zapoczątkowałby falę przemian, które miały by negatywny wpływ na prawosławną duchowość. Przykładem jest już wprowadzenie dwóch kalendarzy liturgicznych.

Nie można powiedzieć, że problematyka języka liturgicznego jest obca Hierarchii PAKP. Każdy jest świadomy istnienia problemu. Dzięki staraniom wiernych i zgodzie biskupów diecezjalnych, możliwym stało się odprawianie nabożeństw w językach narodowych, a w szczególności polskim. Doświadczenia i praktyka pokazują, że na tych nabożeństwach, które są sprawowane wśród prawosławnych w skupisku nie widać tych, którzy byli największymi zwolennikami tej idei. Uczestnikami nabożeństw są neofici i poszukujący. Bywalcami są również ci, którzy przychodzą z czystej ciekawości lub wczesne godziny poranne są dla nich najwygodniejszą porą na uczestnictwo we wspólnym nabożeństwie. Bez skupienia i uwagi, nawet nabożeństwa w języku polskim nie wniosą niczego, co sprzyja zbawieniu człowieka.

Warto jest też wspomnieć o tym, że w Kościołach, w których funkcjonuje już język narodowy, język cs. nie został całkowicie wyparty z życia liturgicznego. Powszechny jest bilingwizm językowo-liturgiczny, a w niektórych przypadkach, w szczególności w miejscach uważanych za ostoję prawosławia, obserwowany jest powrót do języka cs. (Serbia¹³, Bułgaria¹⁴).

W przypadku PAKP i innych północnych Słowiańskich Kościołów prawosławnych, należy skorzystać z doświadczenia innych, i z powodu „niezrozumienia” języka cs. nie zamieniać go innym. Czynnikiem niezrozumienia jest tylko emocjonalnym przejawem oddalania się wiernych od Kościoła oraz przybliżania się ludzi poszukujących. W tym drugim przypadku najczęściej jest tak, że preferowanym językiem liturgicznym pozostaje jednak język cs.

W perspektywie należy zwrócić szczególną uwagę na edukację języka wśród młodzieży, pracujących i osób starszych. Program nauczania w szkołach należy rozszerzyć na rzecz godzin z nauki czytania i rozumienia tekstów w języku cs., a wiernym zebrany na nabożeństwie w świątyni udostępniać tłumaczenia tekstów nabożeństw.

Podsumowanie

a) **cel stworzenia języka staro-cerkiewno-słowiańskiego.** W IX wieku Słowianie nie znali żadnego z dotychczasowych języków liturgicznych, dlatego też na prośbę

¹³ Za: K. Koncharevich, *Diskusii o bogoslužebnom jazykie v Serbskoj Pravoslavnoj Cerkvi*, za: <http://www.russian.slavica.org> z dnia 30.10.2010.

¹⁴ *Reshenija na Chetvrtija Crkovno-Naroden Sbor (2-4 lipca 1997r.)*: za: <http://bulch.tripod.com/boc/reshenia.htm> z dnia 23.01.2011.

księcia Rościsława, św. Bracia Cyryl i Metody udają się na Morawy, aby tam głosić naukę Zmartwychwstałego Jezusa Chrystusa w języku dla nich zrozumiałym. W tym celu opracowują oni alfabet głagolicki, a następnie cyrylicy, które miały służyć za pisemną formę przekazywania prawd wiary chrześcijańskiej oraz słowną formę oddawania czci Bogu. Język scs. a następnie cs. od zawsze był językiem liturgicznym a nie służył do komunikacji międzyludzkiej.

b) czynniki, które wpływały na zastąpienie języka cs. językami narodowymi:

– **czynnik autokefalii i dążenia do niezależności administracyjnej** lokalnych Kościołów prawosławnych.

– **czynnik narodowy**, wraz z wyodrębnianiem się poszczególnych państw i formowaniem granic państwowych, dany Kościół lokalny był uznawany za Kościół narodowy. Z biegiem czasu przyswajał on elementy narodowe, spośród których głównym elementem był język narodowy. Warto jest zaznaczyć, że ten element najwcześniej zaczął się realizować wśród Słowian południowych (Serbia, Bułgaria),

– **czynnik nacjonalistyczny**, silne dążenia nacjonalistyczne, również wywierają wpływ na zmianę języka liturgicznego, poprzez zastąpienie go językiem narodowym (przykład niekanonicznego Ukraińskiego Kościoła prawosławnego Kijowskiego Patriarchatu oraz Macedońskiego Kościoła Prawosławnego).

– **czynnik niezrozumiałości**, W obliczu dyskusji, która narodziła się wśród prawosławnych Słowian wschodnich (II poł. XIX w.), za główny argument przeciwko językowi cs. uważana jest jego niezrozumiałość. Z niej narodziło się szereg argumentów potwierdzających tą tezę, które z kolei dały początek kontrargumentom wystawianym przez obrońców języka. Obserwując dyskusje, które toczyły się zarówno w kręgu klerikalnym jak i laickim, widzimy, że nie wnoszą one nic, co by wpływało na zmianę tradycji językowo-liturgicznej. Dzięki sygnalizacji problemu, zostały poczynione starania oraz dokonano tłumaczeń ksiąg liturgicznych na języki narodowe.

Największą przyczyną niezrozumiałości języka cs. jest jego nieuczenie się i niechęć do poznawania niezrozumiałych słów i zwrotów.

– **czynnik szeroko pojmowanej demokracji**, Największym przeciwnikiem języka cs. jest wszechobecna fala demokratyzacji, która w pewien sposób stara się wdrzeć w struktury Kościoła. Chęć decydowania w sprawach lo-

sów państwa, odbija się również w chęci decydowania w sprawach Kościoła. Zmiany języka, w przypadku PAKP, najbardziej pragną i to z niewiadomych przyczyn, ludzie wykształceni, aktywni liturgicznie i znający język cs. na poziomie dobrym i bardzo dobrym. Z pewnością sama zmiana języka liturgicznego była by tylko procesem, który zapoczątkowałby falę przemian. Miały by one, negatywny wpływ na prawosławną duchowość. Przykładem jest już wprowadzenie dwóch kalendarzy liturgicznych.

c) aktualność i zasadność użycia języka cerkiewnosłowiańskiego, analiza zebranych materiałów z życia Słowiańskich Kościołów prawosławnych, pokazuje, że w niektórych przypadkach język cs. nie jest już aktualnym i zasadnym językiem liturgicznym. Już dawno wprowadzony został bilingwizm lub też język cs. wyparty został przez języki narodowe.

Wnikliwa obserwacja sytuacji językowo-liturgicznej w słowiańskich Kościołach prawosławnych pokazuje, że aktualność i zasadność użycia języka cs. jako języka liturgicznego, zależy od kilku czynników. Tak jak w przypadku niekanonicznych Kościołów prawosławnych w Macedonii i na Ukrainie, język cs. zostaje zastąpiony językiem narodowym z powodów czysto nacjonalistycznych. W przypadku Bułgarii i Serbii, czynnikiem wpływającym na zamianę jest traktowanie Kościoła prawosławnego, jako Kościoła narodowego. W przypadku wschodnich, Słowiańskich Kościołów prawosławnych zmiana językowo-liturgiczna odbywa się najwolniej. Wpływa na to historia Kościołów z okresu XIX i XXI w., temperament i usposobienie Słowian wschodnich. W tym przypadku największym przeciwnikiem języka cs. jest szeroko pojmowana demokracja.

Warto jest też wspomnieć o tym, że w Kościołach, w których funkcjonuje już język narodowy, język cs. nie został całkowicie wyparty z życia liturgicznego. Powszechny jest bilingwizm językowo-liturgiczny, a w niektórych przypadkach, w szczególności w miejscach uważanych za ostoję prawosławia, obserwowany jest powrót do języka cs. (Serbia, Bułgaria).

d) perspektywy i wyzwania, w perspektywie należy zwrócić szczególną uwagę na edukację języka wśród młodzieży, pracujących i osób starszych. Program nauczania w szkołach należy rozszerzyć na rzecz godzin z nauki czytania i rozumienia tekstów w języku cs., a wiernym zebranych na nabożeństwie w świątyni udostępniać tłumaczenia tekstów nabożeństw.

Bibliografia

- Adamenko V., *Chto delat'? O neotlozhnyh reformah v bogoslužebnoj praktike Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi*, Samara 1927.
- Balashov N., *Voprosy uporjadochenija i razvitija liturgicheskogo zhizni Russkoj pravoslavnoj cerkvi po materialam cerkovno-obwestvennoj diskussii 1905—1917 godov*, Sankt-Petersburg, 1997.
- Balashov M., *Jazyk bogoslužhenija, Iz istorii cerkovnoj diskussii v Rossii*, „Kontinent”, Paryż-Moskwa 1998 nr 98.
- Bobrik M., *Knizhnaja sprava pervoj poloviny XVIII veka i problemy normalizacii russkogo literaturnogo jazyka*, Moskwa 1988.
- Bufaev K., *Patriarh Sergij, obnovlenchestvo i nesostojavshajasja reformacija Russkoj Cerkvi XX veka*, w: *Bogoslužebnyj jazyk Russkoj Cerkvi: Istorija. Popytki reformacii*, Moskwa 1999.
- Burega V., *Osobiennosti bogoslužebnoj zhizni Pravoslavnoj Cerkvi w Cheshskih ziemlah*, „Cerkov i vremia”, 2004 nr 4.
- Butina N., Tarasov K., *Pravoslavije. Bibliograficheskij ukazatel*

- knig na russkom i cerkovnoslovianskom jazykah za 1918-1993r, Moskwa 1999.
- Curkanr., *Slavianskij pierewod Biblii: proishozhdenije, istoria teksta i wazhnieszyje izdaniaj*, Sankt-Pietersburg 2001.
- Dmitrijevskij A., *Ispravlenie pry knig pripatriarhie Nikonie i posledujushchych patriarhov*, Moskwa 2004.
- Dordich P., *Istoria srpske cirlice*, Belgrad 1990.
- Dordich P., *Staroslovianski jazyk*, Belgrad 1975.
- Gammanovich A., *Gramatika cerkovno-slovianskogo jazyka*, Moskwa 1991.
- Gradnichki D., *O upotrebleni srpskog jezika u nashem bogoslužheniu* „Glasnik SPC 1963”, VI, 3.
- Gradnichki D., *O upotrebi srpskogo jezika u nashem bogoslužheniu*, „Glasnik SPC 1963”, XLIV, 7.
- Il'minskij N., *Razmyshlenija o sravnitel'nom dostoinstve v otnoshenii jazyka raznovremennykh redakcij cerkovnoslavjanskogo perevoda Psaltiri i Evangelija*, Kazań 1882.
- Ivanova-Mircheva D., *Voprosi na blgaskija knozhoven jazyk do Vzrazhdaneto (IX-X do XVIII vek)*, Sofija 1987.
- Kiparski V., *O proishozhdenii glagolicy*, w: *Klimient Ochrydzki. Materialy za niehovoto chestvuvanie po sluczaju 1050 hodiny ot smerty mu*, Sofija 1968.
- Klinger J., *Nurt słowiański w początkach chrześcijaństwa polskiego w: tenże. O istocie prawosławia. Wybór pism*. Warszawa 1985.
- Kliushev A., Glushhenko A., *Problemy bogoslužhebnago jazyka v Ukrainie*, wykład z konferencji, *Slowianskij mir: obshhnost' i mnogoobrazije*, Kolomna, 22-24 maja 2007.
- Kravec'kij A., *Istorija cerkovnoslavjanskogo jazyka pozdnego perioda. Prospekt*, w: *Ezhegodnaja bogoslovskaja konferencija Pravoslavnogo Svjato-Tihonovskogo bogoslovskogo instituta*, Moskwa 1997.
- Kravec'kij A., *Diskussii o cerkovnoslavjanskom jazyke (1917—1943)*, „Slavjanovedenie”, nr 5, 1993.
- Lehr-Spławiński T., *Żywoty Konstantyna i Metodego*, Warszawa 1988.
- Lihachev D., *Russkij jazyk v bogoslužhenii i v bogoslovskoj mysli w: Kavierin N., Bogoslužhebnyj jazyk Russkoj Cerkvi, Istoria, Popytki reformacii*, Moskwa 1999.
- Ludogovskij F., *Cerkovnoslovianskij i nacionalnyje literaturnyje jazyki v slovianskikh pravoslavnykh cerkvah v konce XX i XXI v. w: Literaturnyje jazyki w kontekstie kultury sławian*, Mińsk 2008.
- Mironova T., *Cerkovno-slovianskij jazyk*, Moskwa 2009.
- Misijuk W., *Obecnie używany cerkiewny język liturgiczny* <http://www.old.cerkiew.pl/prawoslawie/text.php?id=87>, z dnia 01.04.2011.
- Naumow A., *Pasterze wiernych Słowian: Święci Cyryl i Metody*, Kraków 1985.
- Naumow A., *O nowszej literaturze cerkiewnosłowiańskiej*, „Studia porównawcze z literatury słowiańskiej, Prace Komisji Słowianoznawstwa” 1992 nr 49.
- Ogienko I., *Bogoslužhbova mova v slov'jans'kih Cerkvah. Zbirka recenzij na novi vidannja*, „Elpis”, Warszawa 1932 t. 5.
- Pletienieva A., Kraviec'kij A., *Cerkovnoslovianskij jazyk. Uchebnoje izdanije dlja obshheobrazovatelnykh uchebnykh zaviedienij, duhovnykh uchylissh, gimnazij, voskresnykh shkol i samoobrazovanija*, Moskwa 2005.
- Stawowy-Kawka I., *Obraz konfliktów między narodami słowiańskimi w XIX i XX wieku w historiografii*, Kraków 2007.
- Stieber Z., *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*. Warszawa 1979.
- Sysojev D., *Jazyk cerkvi*, za: <http://community.livejournal.com/ustav/191174.html> z dnia 23.01.2011r.
- Szulc A., *Leksykalne i słowotwórcze zróżnicowanie cerkiewnosłowiańskich psalterzy redakcji ruskiej z XI-XIX wieku*, Toruń 2000.